

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

УКРАЇНЬКА
ГЕЛЬСІНЬСКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

проблеми захисту
прав потерпілих від катування:

НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КАТУВАННЯ

Київ 2023

Проблеми захисту прав потерпілих від катування.

автор **Алла Ширант**, к.ю.н., прокурор відділу Офісу Генерального прокурора.

Ця публікація стала можливою завдяки щедрій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Програми «Права людини в дії», яка виконується Українською Гельсінською спілкою з прав людини. У світі USAID є однією з провідних установ у сфері розвитку, яка виконує роль каталізатора цих процесів та допомагає досягати позитивних результатів. Діяльність USAID є проявом доброчинності американського народу, а також підтримує просування країн-отримувачів допомоги до самостійності та стійкості та сприяє забезпеченню національної безпеки та економічного добробуту США. Партнерські стосунки з Україною USAID підтримує з 1992 року; за цей час, загальна вартість допомоги, наданої Україні з боку Агентства, склала понад 3 млрд. доларів США. До поточних стратегічних пріоритетів діяльності USAID в Україні належать зміцнення демократії та механізмів досконалого врядування, сприяння економічному розвитку та енергетичній безпеці, вдосконалення систем охорони здоров'я та пом'якшення наслідків конфлікту у східних регіонах. Для того, щоб отримати додаткову інформацію про діяльність USAID, просимо Вас звертатися до Відділу зв'язків з громадськістю Місії USAID в Україні за тел. (+38 044) 521-57-53. Також пропонуємо завітати на наш вебсайт: <http://www.usaid.gov/ukraine>, або на сторінку у Фейсбук: <https://www.facebook.com/USAIDUkraine>.

3 ПОЧАТКОМ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ проблема катування осіб, які опинились у вразливому становищі внаслідок обмеження їх свободи, набула особливої актуальності.

Поняття жорстокого поводження містяться у статті 3 **Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] (із відповідною практикою її застосування), а також у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [2].**

Відповідно до статті 3 Конвенції **про захист прав людини і основоположних свобод** абсолютно забороненими формами поводження є (1) катування (2) нелюдське поводження (3) поводження, що принижує гідність. У **Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання** «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

На національному рівні випадки катування агентами держави, як правило, кваліфікуються за статтею 127 КК України (власне катування) та частинами 2 та 3 статті 365 КК України (т.з. «поліцейські операції»).

ПОНЯТТЯ ОСОБИ, ПОТЕРПІЛОЇ ВІД КАТУВАННЯ

Кримінальний процесуальний кодекс України як ознаку потерпілої особи визначає наявність у такої особи шкоди, зокрема фізичної і/або моральної. Отже предметом доведення стороною обвинувачення в суді є наявність у потерпілих відповідної шкоди.

У науковій літературі фізична шкода визначається як спричинені внаслідок злочину негативні зміни фізичного й психічного здоров'я потерпілої особи, виражені у різних формах (смерть людини, заподіяння тяжких, середніх чи легких тілесних ушкоджень, порушення психічного стану особи, зміни у нормальному розвитку організму і т.п.) [3,14].

Під моральною шкодою у судовій практиці розуміють втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків [4].

ПРОБЛЕМИ ДОВЕДЕННЯ КАТУВАННЯ: «ПОЗА РОЗУМНИМ СУМНІВОМ» VS «БАЛАНС ЙМОВІРНОСТЕЙ»

Так історично склалось, що про катування у правоохоронній та пенітенціарній системі не дуже прийнято говорити, а випадки такого катування важко розслідувати. Слід зазначити, що катування можливе коли одні мають перевагу за рахунок влади та/або зброї - а інші залишаються беззахисними. До групи ризику заподіювачів катування входять правоохоронці. Катування вчиняється, як правило, у місцях несвободи відносно засуджених осіб та/або осіб, затриманих за підозрою у вчиненні тяжких та/або особливо тяжких злочинів. Натомість війна в Україні це явище значно масштабувала – на окупованих територіях російські військові, як правило, катували всіх, кого вважали підозрілими, а після деокупації наслідки катування стали очевидними, що наразі зробило розслідування воєнних злочинів пріоритетом правоохоронної системи.

Під час розслідування будь якого злочину стороною обвинувачення перевіряється наявність обставин, передбачених у статті 91 КПК України, в контексті їх можливого доведення у суді за стандартом «поза розумним сумнівом». Натомість розслідування заявлених випадків катування у правоохоронній та пенітенціарній системі показує, що стандарт доведення вини конкретної особи у заподіянні катування «поза розумним сумнівом» іноді важко забезпечити.

Треба розуміти, що цей злочин вчиняють правоохоронці в умовах крайньої неочевидності (ті хто катують, одягнені в однострій, у балаклави або/та шоломи, умисно застосовують заходи, щоб потерпілі не мали змоги побачити оточуючих). Зазначене дуже ускладнює, а іноді й унеможлиблює подальше впізнання та притягнення до кримінальної відповідальності конкретного злочинця. Після заподіяння катування поліцейські спеціально знищують докази (сліди крові, знаряддя злочину, записи відеоспостереження), адже катують професіонали кримінальної юстиції. При катуванні майже відсутні незалежні свідки, а ті хто бачив катування, зазвичай є співучасниками.

Також слід зазначити, що у місцях несвободи часто неможливо вчасно задокументувати тілесні ушкодження. До того ж катування відбувається такими методами, які можуть не залишати на тілі потерпілого очевидних слідів ушкодження. Навіть якщо такі сліди залишаються, їх можливо виявити або безпосередньо після катування, або за допомогою спеціальних досліджень, які потерпілим, як правило, недоступні. Окремо слід акцентувати проблему не звернення жертв катування до правоохоронних органів із різних причин (від психологічної неспроможності у разі сексуалізованого катування до зневіри у правоохоронну систему).

Повертаючись до проблеми забезпечення стандарту доведення вини особи в заподіянні катування «поза розумним сумнівом», слід зазначити, що судова практика має різні приклади реалізації цього стандарту – в деяких справах цей стандарт фактично наближується до стандарту «баланс ймовірностей». Вказане подібне до ситуації, **коли в Європейському суді з прав людини** при розгляді заяв про катування заявник має подати логічний виклад обставин катування із мінімальними доказами. А тягар доведення відсутності такого катування лежить на державі, проти якої подана скарга. На мій погляд, саме такий підхід більшою мірою відповідає потребам захисту суспільства від катування агентами держави.

ОСОБЛИВОСТІ ДОКУМЕНТУВАННЯ КАТУВАННЯ

Як вже зазначалось, перевірка події злочину катування передбачає належне та своєчасне документування тілесних ушкоджень потерпілого. При цьому доведення факту катування не передбачає встановлення ступеню тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень. Якщо тілесні ушкодження задокументовані, але їх тяжкість не підпадає під ознаку «легкі», «середні» або «тяжкі» це не впливає на кваліфікацію діяння як катування. Натомість, як вже зазначалось, системною проблемою розслідування катування є неможливість належної та своєчасної фіксації тілесних ушкоджень як таких. Якщо катування не супроводжувалось значними тілесними ушкодженнями, сліди яких можна встановити через деякий час, зафіксувати тілесні ушкодження не можливо, оскільки їх сліди вже зникли. Зазначене унеможливорює призначення судово медичної експертизи, що зумовлює втрату ключових доказів у справі – підтвердження, власне, застосування до потерпілих фізичного насильства.

Водночас катування це завжди психотравмуюча подія для потерпілого, яка залишає відбиток у психіці людини. У тяжких випадках такі зміни сягають рівня психіатрії (великої або малої), у менш тяжких випадках психотравмуюча ситуація завдає страждання та провокує психологічні зміни, що перешкоджають активному соціальному функціонуванню потерпілого.

Зазначені зміни у психіці можливо встановити за допомогою комплексної психолого-психіатричної експертизи. Останнім часом була вдосконалена практика по таким дослідженням (зокрема, можливо не послідовне призначення експертиз – спочатку психіатричної, а потім (в залежності від результатів) психологічної, наразі доцільно призначати одразу комплексну експертизу: психолого-психіатричну. В окремих випадках до складу такої комісії можна включити й судового медика, що значно прискорює процес перевірки всіх можливих обставин катування. Слід зазначити, що серед питань, які можна поставити експерту у вказаній експертизі, може бути й питання про розмір моральної шкоди потерпілого.

При призначенні комплексної психолого-психіатричної експертизи конструктивним є те, що при відсутності медичного документування слідів катування у разі встановлення судовим психіатром психіатричного захворювання у потерпілого внаслідок саме катування в подальшому можливий позитивний висновок вже судово медичної експертизи. Тому що психічне захворювання, яке спричинене катуванням, є підставою для встановлення ступеню ушкодження здоров'я потерпілого (ушкодження середньої тяжкості або тяжкі).

Зазначені експертизи виконує державна установа «Інститут психіатрії, судово-психіатричної експертизи та моніторингу наркотиків Міністерства охорони здоров'я України», яка має осередки у всіх областях України. Слід зазначити, що створення вказаної установи наприкінці 2021 року вирішило проблему допустимості висновку експерта (за КПК України експертна установа має бути саме державною, а не комунальною, якими раніше були майже всі експертні установи, які виконували психологічні та психіатричні експертизи).

ПРОБЛЕМА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ПОТЕРПІЛИМ ВІД КАТУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПОЗОВУ В ПОРЯДКУ КАСУ

Незважаючи на наявність практичних інструментів документування слідів катування у потерпілих, проблема притягнення агентів держави до кримінальної відповідальності залишається актуальною, оскільки залишаються складності ідентифікації тих, хто його заподіяв.

Не притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винуватих в катуванні, односторонньо порушує права потерпілих від катування. В тому числі й тому, що потерпілі не можуть отримати відшкодування моральної шкоди в порядку цивільного судочинства, адже умовою задоволення відповідного позову є встановлення особи винного.

Вказана ситуація також унеможлиблює ефективну реалізацію гарантій, передбачених статтею 14 **Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання. Зокрема у зазначеній статті передбачається, що** кожна держава-сторона забезпечує у своїй правовій системі одержання відшкодування жертвою катувань й підкріплене правовою санкцією право на справедливу й адекватну компенсацію, включаючи заходи для якомога повнішої реабілітації. У разі смерті жертви внаслідок катування право на компенсацію надається її утриманцям. Ніщо в цій статті не зачіпає будь-якого права жертви чи інших осіб на компенсацію, яке може передбачатися національним законодавством [2].

Враховуючи вищевказане доцільно впроваджувати нові механізми реалізації положень статті 14 вказаної Конвенції. На мій погляд, перспективним є механізм захисту прав потерпілих від катування в порядку адміністративного судочинства шляхом подання особою, щодо якої встановлений факт катування агентом держави, відповідного позову про відшкодування шкоди (моральної та/або матеріальної). **Відповідачем за позовом має бути** державна установа, **в якій відбувся факт катування. Оскільки саме відповідні державні установи (як правило місця несвободи)** мають гарантувати затриманим та засудженим особам захист від катування агентами держави.

При цьому розгляд таких позовів саме в порядку адміністративного судочинства є найбільш перспективним, зважаючи на завдання та засади вказаного судочинства: справедливе, неупереджене вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Особливо цінною в даному випадку є засада офіційного з'ясування всіх обставин у справі, згідно якої суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи.

Очевидно, що практична реалізація вищезазначеної пропозиції потребує подальшого опрацювання деталей із можливим уточненням положень законодавства, натомість захист прав потерпілих від катування агентами держави може набути більш ефективні гарантії.

Література:

1. **Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.**
2. **Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.**
3. І.І. Татарин «Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням» Монографія Львів 2017, С.183.
4. Постанова Пленуму ВСУ № 4 від 31.03.95 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

